

Strah od mreže. Novi problemi u starom svjetlu

Rossi Monti, Martino

Source / Izvornik: **Godišnjak za filozofiju. Uloga i mjesto filozofije u suvremenom društvu, 2018, 115 - 136**

Book chapter / Poglavlje u knjizi

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:834882>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Strah od mreže. Novi problemi u starom svjetlu

MARTINO ROSSI MONTI

1. Povijest ideja

Jedna je od prednosti istraživanja prošlosti što čovjek može naučiti sumnjati u prividnu *očiglednost* sadašnjih pretpostavki. Ono što se isprva uzimalo zdravo za gotovo odjednom se čini kao *problem* i kao *rezultat* složenih povijesnih procesa. Ali što se događa kada, umjesto da se usredotočimo na prošlost, promatramo sadašnjost očima povjesničara? U tom slučaju nerijetko dovodimo u pitanje prividnu *originalnost* naših sadašnjih pogleda i reakcija. Ono za što smo mislili da je bez presedana ili ono što smo slavili kao revolucionarno može se pokazati tek kao najnovija inačica staroga. Čak i nastanak nečega istinski novog, što je samo po sebi rijetka pojava, često je na različite načine filtriran, okorio ili ometan inercijom dugotrajnih ideja, navika i emocija. U tom kontekstu, pristup povijesti ideja može pridonijeti razjašnjenju naših *sadašnjih* misli i osjećaja osvjetljujući donekle njihove spletene korijene, njihove transformacije ili njihove tendencije da se ciklički ponovno pojavljuju. Upravo ću takav pristup primijeniti u ovom radu.¹ Kako bih pokazao kako izgleda istraživanje usmjereno na sadašnjost u okviru povijesti ideja, iznijet ću primjer njegove primjene na jednu specifičnu temu: suvremene reakcije na internetsku tehnologiju.

Za povjesničare ideja *ustrajnost* može biti jednako zanimljiva kao *promjena*. U ovom konkretnom slučaju, umjesto naglašavanja *transformacije* ili gotovo nestanka određenih ideja, uvjerenja, slika i emocija kroz vrijeme, stavit ću naglasak na njihovo *ponavljanje*. Drugim riječima,

¹ Za uvod o povijesti ideja vidi Lovejoy (1948), Boas (1969), Rossi (1999), Grafton (2006).

umjesto da bacim novo svjetlo na stare probleme, bacit ću *staro* svjetlo na *nove* probleme.

2. *Kraj je blizu*

Raspon pogleda i ideja o internetskoj tehnologiji, dakako, izuzetno je raznolik. Kao što je slučaj sa svakom „vrućom“ i pomodnom temom, rijetke su nijansirane, uravnotežene i lucidne procjene. I u prirodnim i u humanističkim znanostima istraživači dolaze u iskušenje da ublaže ili izbrišu složenost situacije, da se upuštaju u opće pretjerane generalizacije ili očajničke jadicovke, da iznose epohalne dijagnoze ili neoprezno poopćavaju rezultate istraživanja. Analize koje pažljivo vrednuju potencijal, rizike, prednosti i nedostatke novih tehnologija, koje odbacuju pojednostavnjene dihotomije, koje donose jasnoću raspravi i istodobno usložnjavaju sliku obično nisu najpopularnije. Mnogo su popularnije one koje pozitivne ili negativne aspekte ili potencijale određene tehnologije pretvaraju u njezinu „bit“ kako bi iz nje izvukli utopijsku ili apokaliptičnu poruku. S hinjenim oprezom ili pak s apsolutnim samopouzdanjem autor obavještava čitatelje da se približava ili da je već počelo „novo doba“ (mračno ili blistavo) i da se sprema antropološka mutacija: ovisno o slučaju, susrećemo se s anđeoskim i svemoćnim nadljudima ili s raznim tipovima degeneriranih ljudskih vrsta (*Homo videns*, *Homo interneticus*, *Homo consumens*, *Homo americanus*, *Homo stupidus*, itd.). Takva literatura, bilo da je djelo vizionarâ, *cyber*-utopistâ, trans-humanistâ ili prorokâ apokalipse, čitateljima nudi i uzbuđenje koje donose opasnost ili suluda očekivanja i umirujući dojam da – kako piše u nedavnom bestselleru – „premda su nam detalji nepoznati, ipak možemo biti sigurni u opći smjer povijesti“.² Autor često vodi čitatelja kroz svoje (navodno relevantno) osobno egzistencijalno putovanje: u najmračnijim scenarijima nakon početnog ushićenja određenom tehnološkom inovacijom slijedi kasnije autorovo razočaranje i gorka spoznaja da je veliko obećanje prekršeno ili se pokazalo kao „velika laž“. U tim slučajevima prognoza je obično katastrofalna, osim ako se ne poduzmu neke ekstremne mjere. U svakom slučaju, čitatelji su upozoreni: ovisi o njima hoće li se probuditi iz svojega dogmatskog sna i ovčjeg konformiteta i konačno promijeniti svoj život. U drugim slučajevima, tehnologija se predstavlja kao rješenje svih naših problema, a naivno vjerovanje u iskupiteljske moći čovječanstva nosi

² Harari (2017), str. 53.

sнове o konačnom skladu i sreći. Katkad se ta dva navedena obrasca miješaju. Što god da je posrijedi, jedno je sigurno: ta vrsta literature mnogo više govori o nadama i strahovima njezinih autora, društvima kojima pripadaju ili ljudskom stanju općenito nego o toj određenoj tehnologiji, čiji složeni mehanizmi i raznovrsne upotrebe obično ne izazivaju velik interes.

Slijedi selektivan i nepotpun pregled nekih od najčešćih stavova o širenju interneta i društvenih medija među općom populacijom. Usredotočit ću se na *ekstremne* negativne procjene i apokaliptičke strahove rasprostranjene u zapadnim društvima. Ti strahovi i strepnje, prisutni u različitim oblicima, jednako su rasprostranjeni među filozofima, sociolozima, književnim teoretičarima, teolozima, računalnim znanstvenicima, pedagogima, psiholozima, neuroznanstvenicima, političkim analitičarima, novinarima i stručnjacima raznih vrsta te često dobivaju velik prostor u medijima.

(1) *Kontrola i indoktrinacija*. Na internet se ne gleda kao na višerazinsko, prilično kaotično okruženje ispunjeno sukobima koje treba nekakvu regulaciju i u kojem se događaju i dobre i loše stvari, već kao na utjelovljenje – ili kao lovište – tajnih, zlih, manipulativnih i monolitnih moći protiv kojih su pojedinačni korisnici potpuno bespomoćni. Obično se takvi korisnici opisuju kao uniformirana „stada“ ili „rojevi“ stvorenja nalik sablastima koji su obmanuti da su slobodni. Za mnoge je to ostvarenje distopije društvene kontrole i nadzora.³

(2) *Kognitivno oštećenje i degeneracija*. Riječ je o sveprisutnim strepnjama, često utemeljenima na pretpostavci da upotreba interneta nekako *asimilira* ili *hibridizira* korisnike sa „strojem“, čime njihovi umovi, jezik, emocije i ponašanje postaju mehanizirani, rastreseni, frag-

³ Neki su autori jednostavno ažurirali svoje klasične zavjereničke modele (npr. Herman i Chomsky u pretisku njihove knjige *Manufacturing Consent. The Political Economy of the Mass Media*, izvorno objavljene 1988. godine; vidi Herman & Chomsky 2002, str. xvi–xviii). Nešto manje ekstreman pogled u Foer (2017) usredotočuje se na manipulaciju korporacija. Drugi inzistiraju na *aktivnom* sudjelovanju korisnika interneta u ispiranju vlastita mozga, npr. Crispin Miller (2008) i Han (2017). Za Hana „Veliki Brat je prepustio tron Velikim Podacima“, a „potpuna kontrola“ ne postiže se nasiljem, nego jednostavno oslanjajući se na naš narcizam i ekshibicionizam: „stanari digitalnog panoptikuma nisu zatvorenici. Njihov je element iluzorna sloboda. Oni hrane digitalni panoptikum informacijama izlažući se i stavljajući svaki dio svojega života pod reflektore“ (Han 2017, str. 13, 71–72). Sličnu paranoidnu sliku iznosi jedan lacanovski psihoanalitičar Wajcman (2010). Mogli bi se navesti mnogi slični citati.

mentirani, umjetni i plitki. Neki autori opisuju scenarije u kojima dolazi do degeneracije mozga ili predviđaju (regresivno) prevladavanje desne polutke mozga nad lijevom. To je obično povezano s „krajem“ „mirnog, usredotočenog, neometanog“ i „linearnog“ uma.⁴

(3) *Socijalne strepnje*. Dok su neki uvjereni da će internet poboljšati kvalitetu i doseg međuljudskih komunikacija, drugi se boje da će ih osiromašiti ili ih učiniti plitkima, ili da će potaknuti izolaciju i otuđenje od stvarnosti favoriziranjem „digitalnih odnosa“ – koji se smatraju suštinski solipsističkim – naspram intimnosti i osobnoga kontakta. Drugi se naprotiv užasavaju kompulzivne potrebe da se bude „umrežen“ i ekspanzionalnog *povećanja* odnosa, čime se gubi privatnost i mir samoće. Te strepnje najviše su povezane s poteškoćama prilagodbe jazu između fizičke prisutnosti i komunikacije do kojeg su dovele moderne komunikacijske tehnologije. Taj jaz vrlo često izaziva dojam „nestvarnosti“ ili „neautentičnosti“ interakcije.⁵ Jednako su rasprostranjena dva dodatna suprotna straha: da će ljudi postati previše ujedinjeni ili previše podijeljeni. U prvom scenariju globalna međusobna komunikacija postupno briše individualne razlike i stvara masu apatičnih, homologiranih i raspršenih korisnika nesposobnih za komunikaciju i kolektivno djelovanje (obično se „kapitalizam“, „neoliberalizam“ i ostale „zle sile“ smatraju odgovornima za takav razvoj događaja). U drugom scenariju globalna komunikacija, dajući glas mnoštvu različitih skupina i identiteta, potiče podjelu i sukob (o tome vidi također točku 4).

(4) *Polarizacija i vladavina rulje*. Nije iznenađujuće da su tzv. „dezintermedijacija“ i donekle anarhično okruženje na internetu ponovno probudili strah od gomile.⁶ U tom kontekstu korisnike interneta ne promatra se kao pasivno krdo – a kamoli kao *smart crowds* – već kao eksplozivnu nakupinu ljutite, polarizirane „rulje“, odnosno „bandi“ ili „plemenâ“ međusobno zaraćenih ili izoliranih jednih od drugih (ponekad se, međutim, ta dva obrasca miješaju).⁷ Činjenica da su internetske

⁴ O „osiromašenju“ ili „razaranju“ jezika zbog instant komunikacija i prevladavanju slike nad tekstem vidi Bauman & Donskis (2013), str. 46, te Steiner (2011). O *multitaskingu* i stalnoj distrakciji vidi Jackson (2008). O „involuciji“, „atrofiji“ ili „propadanju“ mozga vidi Maffei (2014), str. 68–72, 99–104; također i Carr (2011).

⁵ Za jasan i pronijeljiv pregled tih stavova vidi Baym (2010). O gubitku pravih odnosa u stvarnom svijetu vidi primjerice § 47 enciklike pape Franje *Laudato si'* (Papa Franjo 2015); Siegel (2008), str. 5–7, 16–17; Galimberti (2009), str. 228–232; Taylor (2013).

⁶ Lanier (2006).

⁷ Andrew Keen, primjerice, vidi korisnike interneta kao pasivna *krda* koja skrivene sile iskorištavaju, njima manipuliraju i špijuniraju ih te kao iracionalnu *rulju* koja aktivno

tražilice i društvene mreže *dizajnirane* za filtriranje informacija i sadržaja na temelju osobnih preferencija – i na taj način jačaju predrasude – smatra se temeljnim čimbenikom te dinamike (pojmovi poput *filter bubbles* ili *echo chambers* postali su opća mjesta). Opstanak demokratskih institucija stoga je ugrožen. Alati koji bi nas trebali spojiti – tako glasi sveprisutni refren – zapravo nas razdvajaju. Internet, kao što neki kažu, postaje *Splinternet*. Taj se proces obično prikazuje iz determinističke perspektive. Zapravo, prema nekima, približava se „doba segregacije“.⁸

(5) *Urušavanje znanja i širenje iracionalnosti*. Navodni razlozi urušavanja znanja često su, paradoksalno, povezani s njegovom povećanom *dostupnošću*. Ti se razlozi iznose u različitim oblicima: prevelika količina informacija znači nikakve informacije (preopterećenje informacijama); vrijedne informacije bivaju zatrpane netočnim ili lažnim informacijama ili beskorisnim smećem; „demokratizacija“ znanja, koja rezultira trijumfom „običnog čovjeka“ i opadanjem autoriteta, vjerodostojnosti i prestiža elita i „stručnjaka“; prevlast *slika* nad tekstovima, *gledanja* nad apstraktnim razmišljanjem ili *emocija* nad razumom.⁹ Uobičajena je pretpostavka također da povećanje *dostupnosti* informacija i *brzine* kojom im se može pristupiti, a posljedično smanjenje *napora* potrebnih za stjecanje znanja, ne rezultira povećanjem, nego opadanjem znanja. Naravno, nisu svi ti pogledi artikulirani ekstremno, ali stječe se dojam da iza nekih od njih nerijetko tinja strah od „barbarskih invazija“ i određena nelagoda prema demokratskim društvima.

(6) *Moralna panika*. Riječ je uglavnom o kratkotrajnim ali prodornim valovima panike u kojima se za određenu tehnologiju ili komunikacijskih medij vjeruje da moralno kvari svoje korisnike i društvo u

ugrožava miran demokratski suživot; vidi Keen (2015). Za Byung-Chul Hana, naprotiv, ti su korisnici „digitalni roj“ ili „gomila bez nutrine“ raspršenih i sebičnih pojedinaca koji ne mogu formirati „mi“ i, u najboljem slučaju, sposobni su formirati kratkotrajne valove bijesa i gnjeva (Han 2013, str. 11, 14, 65).

⁸ O opasnosti za demokraciju vidi Morozov (2012); Boyd (2017). O ‘filter bubbles’: Pariser (2011). Pod utjecajem rada Cassa Sunsteina međunarodno poznat tim talijanskih znanstvenika s područja računalnih društvenih znanosti pružio je posebno sofisticiranu, ali suviše determinističku, verziju teorije polarizacije grupe, *echo chambers* i širenja dezinformacije. Vidi Quattrociocchi & Vicini (2016); Quattrociocchi & Vicini (2018). Također usp. Sunstein (2002). Dok fenomen *echo chambers* može opisati najekstremnije slučajeve, cjelokupna slika mnogo je nijansirana i raznolikija; o tome vidi Pew Research Center (2016), drugi odjeljak, i komentare Marija Pireddua u njegovoj izvrsnoj knjizi *Algoritmi. Il software culturale che regge le nostre vite* (Pireddu 2017, str. 76–79).

⁹ Quattrociocchi & Vicini (2016), str. 22, 28, 97–99, 140–141; Quattrociocchi & Vicini (2018), str. 27, 126–130; Chamorro-Premuzic (2014).

cjelini. Obično se te strepnje vrte oko seksa, nasilja i „tradicionalnih“ vrijednosti s posebnim fokusom na djecu. Najčešće raspravljane opasnosti povezane s internetom tiču se *cyber-bullyinga*, seksualnih predatora i pedofilije, neograničenog pristupa pornografiji, užasnih slika nasilja ili ekstremističkih ideja, „radikalizacije“ i terorističkog regrutiranja. U tom kontekstu, navedeni se fenomeni ne promatraju i ne rješavaju kao dio šireg problema, već su ili ekstremno pretjerani, ili se smatraju neizbježnima i potpuno nekontroliranima ili pak služe za utješno preusmjerenje naših strepnji s društvenih neuspjeha na tehnologiju.¹⁰

(7) *Istina i laž*. Uvjerenje da internet ozbiljno utječe na našu sposobnost razlikovanja istine od laži široko je rasprostranjeno. Mnogi dijele dojam povećanja složenosti i postupnog spajanja činjenica i fikcije. U našem „hiperumreženom svijetu“, „viralno širenje“ takozvanih „lažnih vijesti“, propagande, dezinformacija i teorija zavjera (što sigurno nije nova pojava) mogu neviđenom brzinom rasplamsati masovne reakcije i „digitalni požar“. Prema nekima, dostupnost svakojakih neprovjerenih informacija stvara idealno okruženje za širenje lažnih uvjerenja i alternativnih „narativa“ koji služe za suočavanje s dezorijentacijom i krizama identiteta izazvanima „kaosom“ na internetu. Za druge, naprotiv, problem je *strukturnalne* prirode i povezan je sa samom digitalnom tehnologijom, koja zamjenjuje stvarnost njezinom fiktivnom slikom (ili, što je isto, pretvara fikciju u stvarnost). Samo mali korak dijeli od tvrdnje da smo ušli u doba „post-istine“, što god to značilo.¹¹

Neki od tih stavova mogu zvučati poznatiji od drugih, ali svi djeluju savršeno *aktualno* i komuniciraju osjećaj hitnosti. Također vjerojatno odražavaju neke od naših aktualnih preokupacija ili emocionalnih stanja. Ali koliko su zaista novi?

3. Čuvajte se strojeva

Pokušat ću staviti neke od tih misli u perspektivu podsjećanjem na nekoliko tekstova. Prvi opisuje predmet koji zasad neću imenovati:

Ubrzo mi je postalo jasno da je [taj predmet] mnoge ljude odvratio od prakse ili, točnije, rada čitanja, prvo zauzimajući jedan dio njihova slobodnog vremena

¹⁰ O tome vidi u Baym (2010), str. 41–44.

¹¹ O širenju dezinformacija vidi u Word Economic Forum (2013), 2. odjeljak. O lakovjernosti i alternativnim narativima vidi u Quattrociochi & Vicini (2018). O digitalnoj „nerealnosti“: Galimberti (2009), str. 231–232. U Simone (2012), str. 202, nalazimo sljedeće: „Naše sadašnje iskustvo nastanjuju avatari nepostojećih entiteta koje nonšalantno tretiramo kao prave“. O „post-istini“ vidi mudre primjedbe u Moriggi & Pireddu (2017).

i zatim ih malo-pomalo navodeći da izgube naviku i čak smisao intenzivnog mozgovnog rada. Priprostim dušama [taj predmet] i prečesto pruža dojam da se um može učinkovito baviti dvama predmetima istovremeno, što nije točno. Nipošto ne pridonoseći pravoj kulturi, [taj predmet] pobuđuje sklonost prema površnim znanjima, koja se lako stječu i brzo zaboravljaju. [...] Sve me navodi na zaključak da je knjiga u ovome slučaju manje sposobna oduprijeti se opasnosti od tiska, premda je jednako ozbiljno ugrožena. [...] Za priproste duše, [taj predmet] gotovo odmah prestaje biti užitak i pretvara se u potrebu. [...] Bude li neumjerena upotreba [tog predmeta], nakon što je narušila tišinu, upropastila neka od naših utočišta, to će biti strahovita nesreća. [...] Velike su nade uložene, otprije nekog vremena, u ono što izgleda kao sloboda [tog predmeta] radija, koji se čini sposoban nadići sve granice i održati komunikaciju među narodima unatoč tiranskim silama. To je bila lažna nada: [taj predmet] nije oslobodio narode, baš suprotno. On sada služi tome da ih ošamuti, izolira, zadrži u neznanju i ropstvu.

Ovaj je citat preuzet iz predavanja koje je 25. listopada 1938. na Institut de France održao francuski pisac Georges Duhamel: naslov mu je bio *Radiofonija i intelektualna kultura*.¹² Da, Duhamel je govorio o *radiju* i njegovim utjecajima na ljudski um i društvo u cjelini. Može se citirati mnogo sličnih tekstova o „opasnostima radija“ iz istog razdoblja. Neke od tih opasnosti bile su stvarne, nema sumnje,¹³ ali čitajući ove retke danas je teško suspregnuti smijeh – radio je postao bezazlen. No, naša današnja strepnja i očekivanja u pogledu interneta uvelike su odjek prijašnjih stavova. U ono doba neki su izražavali sulude nade za budućnost čovječanstva ili su vidjeli radio kao moguće sredstvo emancipacije ili subverzije. Za kongresnog knjižničara radio je konačno razorio „praznovjerje distance“. ¹⁴ Drugima su, međutim, svi ti potencijali bili izvor velike zabrinutosti: radio bi se mogao rabiti za manipuliranje, dominaciju ili „mehanizaciju“ mase, njime bi se masa mogla učiniti jednoobličnom, poslušnom i pasivnom ili bi se mogle osloboditi njezine emocije, moglo bi je se preplaviti beskorisnim informacijama ili bi se

¹² Duhamel (1938), str. 4. Duhamel je pedesetih godina prošlog stoljeća iste argumente prilagodio televiziji. O recepciji radija među intelektualcima vidi Nacci (1998). O radiju vidi Briggs (2011), str. 176–185.

¹³ Razmislite o upotrebi radija u totalitarnim režimima – ali i o ulozi Radio Londona u borbi protiv jednoga od njih. Mnogi intelektualci iz dvadesetog stoljeća (premda trend postoji i danas) nisu željeli uvidjeti razliku između moći masovnih medija u totalitarnim društvima (gdje poruka može biti jedna i samo jedna) i njihove moći u demokratskim i pluralističkim društvima. O ulozi radija pod kontrolom vlade u ruandskom genocidu 1994. vidi Kellow & Steeves (1998).

¹⁴ Citirano u Briggs & Burke (2011), str. 233.

moglo demokratizirati – dakle *iskvariti* – znanje.¹⁵ Vrlo je rašireno bilo i uvjerenje, vidljivo u Duhamela, da radio može smanjiti ili narušiti naše intelektualne sposobnosti.

Zapravo, Duhamelove ideje o radiju valja smjestiti u kontekst kulturnog pesimizma 1930-ih godina kad je, nakon traume Prvoga svjetskog rata (prvoga visokotehnološkog rata) i gospodarskog sloma 1929. godine, raznovrstan skup ideja i osjećaja dosegnuo svoj vrhunac: mnogi intelektualci različitih, ako ne i *suprotnih*, ideoloških pozadina postali su izuzetno kritični prema zapadnoj civilizaciji. Neki su bili uvjereni da je ta civilizacija *nepopravljivo* iskvarena i da je u tijeku duboki pad ili da se približava svojem kraju. Nekima se taj proces činio nepovratnim, a drugi su ga vidjeli kao uvod u novo doba. U nekim slučajevima takve su kritike dovele do odbacivanja moderniteta *kao takvoga*. „Krizu moderniteta“, međutim, uvelike *prethodi* Velikom ratu. Te strepnje i katastrofične dijagnoze pojavile su se već u doba pozitivističke vjere u napredak, u tzv. *Belle Époque*, kada su uključivale i neke aspekte romantičarskih i idealističkih odbacivanja moderne mehanicističke znanosti (da ne spominjemo utjecaj misli Friedricha Nietzschea). Bile su povezane s radikalnim preobrazbama koje je uvelike donijela Druga industrijska revolucija. S vremenom su se sve više širile: mogli bismo spomenuti imena toliko različitih intelektualaca kao što su Oswald Spengler, Paul Valéry, René Guénon, Julius Evola, Herman Hesse, Martin Heidegger, José Ortega y Gasset, George Orwell, Sigmund Freud i Stefan Zweig.

Dobar dio takvih strepnja ili apokaliptičnih predviđanja vrtio se oko pojave masovnog društva i utjecaja znanstvenog napretka i tehnologije (zamišljene kao monolitan entitet lišen raznolikosti) na život, mišljenje i ponašanje modernog čovjeka. Ovisno o slučaju, opasnosti tehnologije povezivale su se s eksploatacijom, dominacijom nad prirodom, uništenjem, materijalizmom, neselektivnom težnjom za profitom, „amerikanizacijom“, totalitarnom kontrolom, mehanizacijom života, atomizacijom i gubitkom zajednice, homologacijom i standardizacijom (dobara, ideja, ljudi), gubitkom tradicionalnih vrijednosti, artificijelnošću, otuđenjem, hiperproduktivnošću, širenjem novih, ovisničkih potreba, robovanjem strojevima, moralnim ili intelektualnim slabljenjem i tjelesnom degeneracijom zbog pretjerane udobnosti, osnaživanjem buntovnih masa ili

¹⁵ Humanistička ili spiritualistička odbacivanja radija kakva je izražavao Duhamel potjecala su, između ostalih, od Josúa Ortege y Gasseta, Hermana Hessea i Maxa Picarda. Vidi Nacci (2000), str. 228–259.

njihovim podređivanjem. U tom kontekstu kapitalizam, građansko društvo, sekularizam, ideja napretka, industrijalizacija, univerzalizam, demokracija, liberalizam i ustanak „masa“ izazivali su dvojake osjećaje, propitivali su se ili bili otvoreno napadani.¹⁶ Većina argumenata, metafora i slika s pomoću kojih su ti stavovi i ideje prenošeni – kao što su pokazale mnoge studije – u različitim kombinacijama i prilagođeni nerijetko suprotstavljenim pogledima na svijet ciklički će se ponovno pojavljivati tijekom 20. stoljeća.¹⁷

U toj kulturnoj klimi, kao što je naglasila Michela Nacci,¹⁸ opetovano se teoretiziralo o temeljnoj (i sigurno ne novoj) opreci: onoj između *tehnologije* i *misli*. Tehnologiju se smatralo prijetnjom funkcioniranju i opstanku onoga što je u suštini *ljudsko* – činu mišljenja. Ta je pretpostavka poduprla različite stavove. Tipičan argument (koji su iznosili primjerice Karl Jaspers i osobito Lewis Mumford) ukazivao je na opasan pomak od *posredovanih* oblika komunikacije (poput čitanja, crtanja ili pisanja) prema *neposrednim* (poput telegrafa, telefona, radija, televizije). Kultura i znanje – to je bila ideja – mogu se graditi i usvajati samo posredstvom *sporih, neizravnih* oblika komunikacije. Kada prevlada izravna komunikacija, racionalna komunikacija biva uništena i zamijenjena gotovo *trenutačnom* socijalnom interakcijom kojom dominiraju iracionalnost i zarazne emocije.¹⁹ Osim toga, više informacija, obično se tvrdilo, znači *manje* znanja. „Obrazovanje čini pojedinca neobrazovanim“. „Biti informiran o svemu i stoga osuđen da ne razumije ništa: takva je sudbina imbecila“. „Ovo su opasna vremena. Nikada toliko ljudi nije imalo toliko pristupa tolikom znanju a da su istodobno toliko otporni na učenje bilo čega“. ²⁰ Te su riječi napisane 1935., 1947. i 2017. godine. Prvi se citat odnosi na obvezno obrazovanje i oglašavanje, drugi na masovne medije općenito, a treći na internet.

¹⁶ Zapravo, ta se pojava nije odnosila samo na spiritualističke, reakcionarne ili tradicionalističke intelektualce – koji su odbacivali modernitet, znanost, razum i demokraciju *u cjelini* – nego i na one koji su vjerovali da je nastup mase ozbiljno ugrozio ili čak doveo do urušavanja liberalnih demokratskih režima iznutra. Drugi su, paradoksalno, udružili zanesenost modernom tehnologijom s primitivističkim snovima i odbacivanjem racionalizma (što je Thomas Mann nazvao „visokotehnološkim romantizmom“ nacionalsocijalizma).

¹⁷ Vidi tekstove sakupljene u Nacci (1982); Brantlinger (1983); Marvin, (1988); Nacci (2000); La Vergata (2012).

¹⁸ Nacci (2000), str. 62–103.

¹⁹ Jaspers (1998); Mumford (1934), str. 239–241.

²⁰ Huizinga (1938), str. 51; Bernanos (1995), str. 1051; Nichols (2017), str. 2. Za mnogo uravnoteženiji pogled vidi Pinker (2010).

Nakon Drugoga svjetskog rata, teza o intrinzičnoj povezanosti tehnologije, ekonomske moći i totalitarne dominacije bivala je sve raširenija. Kao za mnoge – često desničarske – europske intelektualce iz tridesetih godina prošlog stoljeća, za društvene kritičare Frankfurtske škole demokratska, industrijska i kapitalistička društva nisu bila ništa drugo doli blaža, suptilnija i savršenija verzija autoritarnih. „Da li je stvarno moguće razlučiti“ – pitao se na primjer, Herbert Marcuse – „sredstva masovne komunikacije kao instrumente informacije i rasonode i kao agense manipulacije i indoktrinacije? [...] Jednodimenzionalnu misao sistematski proizvode tvorci politike i njihovi snabdjevači masovnim informacijama“. ²¹ Prema tim gledištima, tehnologija općenito i osobito masovni mediji nisu neutralni entiteti koji se mogu upotrebljavati za izopačene svrhe, ali su u suštini totalitarni.

Dojam da prodiranje tehnologije izolira ljude i osiromašuje njihov život i um bilo je široko rasprostranjeno u najmanju ruku od izuma telefona. Citirat ću noviji primjer toga stava:

Televizijski gledatelji [...] pred ekranom razgovaraju tek slučajno jedni s drugima, ako to još uopće žele ili mogu. To sada već vrijedi i za radijske slušatelje. I oni govore samo nehотиčno. Njihova želja i sposobnost govora svakim danom sve više opada, što pak ne znači da oni u pozitivnom smislu postaju šutljivi, već jednostavno to da njihova razgovorljivost poprima pasivan oblik. [...] *Budući da nas naprave lišavaju govora, one nam otimaju i jezik, oduzimaju nam sposobnost izražavanja*, mogućnost govora i užitak u jeziku, baš kao što nam glazba s gramofona ili radija otima glazbu koju slušamo kod kuće. [...] Govor više nije nešto što činimo, već nešto što primamo. [...] U svim jezicima razvijenih kultura na djelu je pojednostavljanje, osiromašenje govora te nevoljkost za jezičnim izražavanjem. Ali to se ne očituje samo u jeziku, pojednostavljuje se i osiromašuje i iskustvo, dakle sam čovjek. ²²

Još prije, drugi, poput Johana Huizinge i Joséa Ortege y Gasset, inzistirali su na infantilizirajućim i kvarljivim učincima tehnologije. ²³ Komfor

²¹ Marcuse (1989), str. 27, 32. Usp. Horkheimer & Adorno (1989), str. 127: „Tehnička racionalnost danas je racionalnost samoga gospodstva. Ona je prisilni karakter društva otuđenog od samoga sebe. Automobili, bombe i filmovi održavaju cjelinu zajedno toliko dugo dok element koji ih nivelira sa samom nepravdom, a kojoj je ona služila, ne dokaže njihovu snagu“ (prilagođeni prijevod). Usp. Fromm (1989), str. 273: „Svako je šraf u mašini i mora da funkcionise bez trvenja. Na Zapadu se to postiže psihološkim metodima uslovljavanja, masovnom sugestijom, novčanim nagradama. Na Istoku, pored svega ovoga, još i upotrebom terora. [...] Zapad se brzo razvija u pravcu Hakslijevog *Hrabrog novog sveta*, Istok je danas Orvelova 1984. Ali oba sistema teže da se približe.“ (identične stavove izražavali su 1980-ih ideolozi europske nove desnice).

²² Anders (1961), str. 107, 109.

²³ Huizinga (1938); Ortega y Gasset (2003).

koji pruža građansko industrijsko društvo, zajedno s lakoćom kojom tehničkim sredstvima može upravljati običan čovjek, smatralo se, potiču lijenost i po mnogima prizivaju aveti progresivne mentalne, moralne i tjelesne degeneracije. Paradoksalno, buržujaska, kapitalistička društva bila su (i jesu) kritizirana ili odbacivana i zbog svojih neuspjeha (siromaštva, gospodarske krize) i zbog svojih uspjeha („društva obilja“).

Krivotvorenje, obmana i masovne emocionalne reakcije također su izazivale veliki strah. Godine 1938. panika koju je u SAD-u prouzročio Orson Welles emitiranjem adaptacije *Rata svjetova* H. G. Wellsa samo je pojačala strahove od manipulativne moći radija i njegove sposobnosti da oslobodi opasne emocije i zamagli razliku između istine i fikcije. Tu konstelaciju osjećaja nalazimo i oko drugih izuma. Primjerice, neki smatraju da engleska riječ *phoney* („lažan“, „nepošten“) dolazi od riječi *telephone*. Međutim, još davne 1854. telegraf je bio nazvan „šokantnim lažljivcem“ i optužen za širenje laži brzinom munje. Ponovno su iznevjerena uobičajena obećanja svjetskog mira i sklada koji se postižu komunikacijom.²⁴ Ranije je širenje novina izazvalo slične osjećaje: „sada se ne može vjerovati ničemu što se vidi u novinama. Istina sama po sebi postaje sumnjiva time što se nalazi u tom zagađenom prijenosniku. Pravi razmjeri takvog stanja dezinformiranosti poznati su samo onima koji su u situaciji da usporede činjenice koje su im poznate sa svakodnevnim lažima“, napisao je Thomas Jefferson 1807. godine u čuvenom pismu. Početkom 20. stoljeća kombinirani porast masovnog tiska i masovne pismenosti te posljedični porast manipulativne moći novina dodatno su pogoršali stvari. „U početku bijaše tisak / A onda se pojavio svijet“, napisao je Karl Kraus 1921. godine.²⁵

Nekoliko desetljeća kasnije Güntheru Andersu učinilo se da Krausove stihove valja prepraviti: „U početku bijaše emitiranje, / za nj se svijet događa“. Zahvaljujući širenju televizije, ideja da mediji „stvaraju“ i nameću svoju verziju svijeta mogla se lako pretvoriti u vjerovanje da je pravi svijet *nestao* i da ga je zamijenila njegova slika ili „prikaza“. Za Andersa (koga su poslije obradili Guy Debord i Jean Baudrillard), kada mediji pretvaraju stvarne događaje u komercijalne proizvode i „spektakl“, aktivni pojedinci pretvaraju se u pasivne, otuđene gledatelje/konzumente i razlika između bića i privida, između stvarnosti i njezine slike, biva

²⁴ „The Electric Story-Teller“ u *Punch* 27 (1854), str. 143. Citirano u Briggs (1991), str. 84.

²⁵ Pismo Johnu Norvellu od 14. lipnja 1807. Vidi Jefferson (1905), str. 417. Kraus (1989), str. 57 („Im Anfang war die Presse, / und dann erschien die Welt“).

dokinuta. Živimo u post-ideološkom društvu, piše Anders, gdje više nije potrebna eksplicitna laž jer su beskrajnim ponavljanjem laži postale istina: stvarni svijet pretvoren je u svoju reproducibilnu sliku.²⁶

Mnogi od tih kritičara masovnog društva i tehnologije vidjeli su korisnike tih novih oblika tehnologije uglavnom kroz leće kolektivne psihologije i često su pripisivali ponašanje i dinamiku „gomile“ raspršenim članovima „javnosti“.²⁷ Gomilom je, kao što su poučavali Gustave Le Bon i drugi, lako manipulirati, impulzivna je, promjenjiva, iracionalna te upravljana mimetičkim instinktima i zaraznim emocijama. Moguće ju je učiniti pokornom i poslušnom, ali isto tako može se otići kontroli i postati nasilna. Dakle, moguće je staviti naglasak na njezinu sklonost *poslušnosti* ili *pobuni*. Stoga nije čudno što u svojim analizama masovnog društva intelektualci dvadesetog stoljeća pokazuju karakterističnu oscilaciju: te su mase opisivane ili kao amorfne, raspršene i mehanizirane nakupine izoliranih automata koje masovni mediji neprekidno zabavljaju, manipuliraju i upravljaju njima u suradnji s političkim i ekonomskim silama ili kao više ili manje opasan rasadnik nepрониčnih i neracionalnih impulsa koje u svakom trenu mogu pobuditi masovni mediji i telekomunikacijske tehnologije. U svakom slučaju, ideja je bila da tehnologija i masovno društvo postupno dovode do potpune *iracionalnosti* ili *ludila*. Te su se dvije perspektive također mogle lako objediniti, jer su primitivne sile navodno pritajene pod umjetnom površinom standardiziranoga modernog čovjeka. Ta oscilacija prisutna je i danas.

4. *Mehanizmi borbe*

Usporedimo li ta ranija gledišta sa suvremenim reakcijama na utjecaj internetske tehnologije, možemo promatrati dugotrajan utjecaj kulturnog pesimizma devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Dok su neki stavovi i ideje u suštini ostali nepromijenjeni, drugi se preslaguju ili prilagođuju promijenjenim okolnostima. Zapravo, jedna od glavnih transformacija koje internet donosi jest pomak od *vertikalne* komunikacijske paradigme ili komunikacije *one-to-one* prema *retikularnoj* paradigmi ili *many-to-many*. Između ostalog, to znači da golemu količinu sadržaja više ne kontroliraju, ne odabiru i ne distribuiraju tradicionalne institucije (vlada, izdavači,

²⁶ Anders (1961), str. 97–211 (str. 191: „Im Anfang war die Sendung, / für sie geschieht die Welt“).

²⁷ Nacci (2000), str. 69–77, 129–130. O pojmu „javnosti“ vidi Tarde (1901).

tradicionalni mediji, korporacije, znanstvene institucije itd.), već ih korisnici interneta proizvode, dijele i čine odmah dostupnima – potencijalno bilo gdje – uz malenu ili zanemarivu razinu nadzora i filtriranja.

Reakcije na taj scenarij raznolike su i često suprotstavljene. U osnovi se oslanjaju na dvije različite – i ekstremne – slike globalizacije: 1) kao homogenizacije cijelog planeta i implozije kulturnih identiteta (suprotno antikapitalistima i antiglobalistima na ljevici i na desnici); 2) kao eksploziju sukobljenih identiteta i partikularnosti. Teoretičari zavjera raznih vrsta skloni su se prikloniti poznatim modelima. Za njih je ta promjena paradigme samo prividna ili privremena (vladajući već preuzimaju kontrolu nad medijem) ili jednostavno znači da su se potrošači pretvorili iz *pasivnih* u *aktivne* sudionike u vlastitom porobljavanju.²⁸ Drugi su manje pesimistični i vide internet *ujedno* kao teren za klasnu borbu, mobilizaciju, subverziju i konačnu emancipaciju.²⁹ S druge strane spektra, „dezintermedijacijsko“ okruženje na internetu nije povezano s totalitarnom kontrolom i homologacijom, već s kaosom, preopterećenjem informacijama, dezinformacijama, erozijom „istine“, nestankom stručnjaka, ekstremnom grupnom polarizacijom i, u cjelini, s nekom vrstom „pobune masa“. Ponekad se, kao što smo vidjeli, te dvije perspektive spajaju.

Međutim, bez obzira na perspektivu, u tim je analizama vrlo složen i raznolik scenarij iznimno pojednostavnjen, sveden na krute dihotomije i podvrgnut ideološkim i determinističkim interpretacijama. Na koncu, čini se, mnogi smatraju da međusobno povezivanje i „demokratizacija“ znanja samo *pogoršavaju* situaciju. U oba scenarija, unatoč razlikama, konačna je dijagnoza poznata: bilo homologacijom, bilo atomizacijom ili grupnom segregacijom „napredak doslovno izolira ljude“.³⁰

5. Nove tehnologije, stari strahovi

Predmeti i strojevi koji su preobrazili svijet i koji su svojedobno pobuđivali najgore strahove iznenada postaju bezazleni i „očiti“ pri pojavi nove, revolucionarne tehnologije. Čak smo nostalgični spram njih i u retrospektivi

²⁸ Usp. Dean (2009), str. 23; Petley (2011), str. 156–158.

²⁹ U takvim pogledima, društveni mediji „predviđaju“ ili „najavljuju“ „punu društvenost ljudskog postojanja“, ali zbog njihove „korporativne forme“ njihov je potencijal „ograničen kapitalističkim strukturama vlasništva i akumulacijom kapitala“. Vidi Wayne (2011), str. 130–139; Fuchs (2014), str. 256–264.

³⁰ Adorno & Horkheimer (1989), str. 231.

se čine kao neškodljivi, ako ne i blagotvorni oblici zabave za razliku od prijatni koje dolaze od nove „stvari“. Kad se pojavila televizija, radio se mnogima činio manje opasan jer izaziva *manje* pasivnosti. Nekima pak televizija već počinje djelovati donekle bezazleno u usporedbi s internetom i digitalnim društvenim interakcijama. Zanimljivo, to se može dogoditi iz istih razloga zbog kojih je bila napadana, jer televizija podrazumijeva određeni stupanj *pasivnosti*: ne može nam ozbiljno naštetiti kao *aktivna* interakcija s digitalnom tehnologijom.³¹ Odnosno, televizija se smatra manje opasnom jer je, za razliku od interneta, *sama po sebi* pasivan alat: dok je gledamo, ona nas ne gleda i zato nas ne može špijunirati i manipulirati nama.³² Često nas obuzima panika od pomisli na nestanak starog medija (što nikada nije slučaj).³³ Pisac i humorist Douglas Adams osmislio je sljedeći zakon: tehnologija koja nas okružuje kad se rodimo izgleda normalno, ono što je razvijeno prije nego što smo napunili 35 uzbudljivo je, a sve što dođe poslije toga promatramo sumnjičavo.³⁴ Lijenost i nespремnost da se napuste stare navike ili da se prilagodimo promijenjenim okolnostima u tome svakako nisu zanemarivi.³⁵

Pesimistički trend koji sam spomenuo također je važan čimbenik. Njegove posljedice obuhvaćaju golemo i raznoliko područje, protežu se od jednog kraja političkog spektra do drugoga. Od 1960-ih ti kulturni stavovi više nisu ograničeni na male krugove aristokratskih intelektualaca i postali su *sami po sebi* masovni fenomen.³⁶ Tijekom ovog procesa, kao što je dobro dokumentirano, reakcionarni antimodernizam i revolucionarni antimodernizam često su se preklapali ili čak stapali. U jednom ili drugom obliku te su ideje i osjećaji doprli do dobrog dijela stanovništva i širili su se različitim sredstvima, od politike do akademske zajednice, novinarstva, književnosti, filmova ili TV serija. *Zašto* su se tako uspješno primili pitanje je na koje se ovdje ne može odgovoriti. Činjenica da je većina njih već bila izražena *prije* velikih tragedija 20. stoljeća (koje su ih

³¹ Pearce Stevens (2015).

³² Lanier (2018). Kao dokaz njihove *manje* opasne prirode, Lanier iznosi činjenicu da nas televizijsko i *offline* oglašavanje – umjesto da manipuliraju nama pomoću personaliziranih algoritama – istodobno sve izlažu *istim sadržajima*. Za legije prošlih kritičara masovnih medija ta je ista činjenica bila (i još uvijek jest) dokaz da ti mediji imaju moć da manipuliraju, kontroliraju i podjarmljuju.

³³ Ong (1977), str. 82–91; Maldonado (1997), str. 134–135; Briggs & Burke (2011), str. 276–278; Rossi (2008).

³⁴ Citirano u Bell (2010).

³⁵ Nacci (1998), str. 150–151.

³⁶ Jervis (2005), str. 70.

naravno dodatno pojačale) možda upućuje na duboko ukorijenjene razloge. Što god da je posrijedi, vrste reakcija koje opisujem nisu ograničene na proteklih dvjesto godina.

Dojam „eksplozije složenosti“ i „preopterećenja informacijama“, strah od gubitka ili slabljenja naših misaonih kapaciteta i nepovjerenje prema „demokratizaciji“ znanja nikako nisu nova iskustva. Oko stotinu godina nakon izuma tiska, 1545. godine, švicarski je prirodoslovac Konrad Gesner jadikovao zbog „zbunjujućeg i štetnog obilja knjiga“ (*confusa et noxia multitudo librorum*). Godine 1685. Descartesov biograf strahovao je da bi, osim ako se ne napravi propisan odabir, nekontrolirano širenje knjiga moglo gurnuti buduće generacije „u barbarstvo jednako onome u stoljećima koja su uslijedila nakon pada Rimskog Carstva“. ³⁷ Nema sumnje da su već krajem 15. stoljeća u Veneciji (u jednome od gradova koji su bili u središtu poplave tiska), dok su neki euforično govorili o „neviđenom čudu“, drugi izražavali drukčije mišljenje. ³⁸ Humanist i urednik Gerolamo Squarzafico žalilo se da su zbog „obilja knjiga ljudi manje marljivi“. ³⁹ Dominikanski se fratar Filippo da Strada pak bojao sveopćega kvarenja znanja i ćudoređa zbog masovne cirkulacije i branio rukopis aristokratskim – i tipično *samostanskim* – argumentima: „zahvaljujući tiskarskoj preši“ – napisao je – „um nepažljivo luta; ne probavlja ništa od onoga što čita, kao što čini pisac kad se prisjeća (*Ex stampis currit vaga mens, nihil atterit alvo quod legat ut proprie scriptor agit memorans*)“. ⁴⁰ Ideja da nas čitanje tiskanih knjiga može učiniti odsutnima ili na neki način ugroziti naše intelektualne sposobnosti danas zvuči nevjerovatno. Za Filippa da Stradu, međutim, samo oni koji pišu, *scriptores*, usvajaju stvarno znanje i stoga su sposobni doista pamtiti. ⁴¹ Zanimljivo je da su se iste optužbe iznosile na račun umijeća *pisanja*. Ovaj je ulomak vrlo poznat, ali možda ćemo nam biti koristan sljedeći

³⁷ Gesner (1545), str. 3v. To je trebao biti katalog svih poznatih knjiga. „Avertissement au lecteur“ u Baillet (1685), str. 1. Citirano u Blair (2003), str. 11.

³⁸ O tome vidi u tekstovima sakupljenima u Pierno (2011); također Lowry (1979), str. 26–27.

³⁹ Citirano u Lowry (1979), str. 31.

⁴⁰ U Pierno (2011), str. 74. Izraz *atterit alvo* („mljeti u utrobi“) očito se odnosi na monašku praksu meditativnog čitanja kao *ruminatio* („preživljanje“) i njezinu vezu s pamćenjem. O tome vidi u Carruthers (2008), str. 202–212.

⁴¹ Prepisivači kakve je Filippo imao na umu bili su monasi ili aristokratski redovnici poput njega, a zasigurno ne oni koji su bili zaposleni na sveučilištima (tzv. *stationarii*), koje su u samostanskim krugovima optuživali za profaniranje i kvarenje svetoga znanja barem od vremena Bernarda od Clairvauxa.

put kada čujemo da nas internet čini glupima, bez obzira na to nalazimo li tu tvrdnju u *Guardianu*, slučajno izgovorenu u lokalnom kafiću ili nam je ozbiljno priopćena u auli prestižnog sveučilišta:

Ovaj izum će u duši onih, koji ga nauče, rađati zaborav nevjebanjem pameti, jer će se s uzdanja u pismo izvanjski stranim znakovima, a ne iz nutra sami po sebi sjećati. Nisi dakle izumio lijek za pamćenje, nego za opominjanje, a učenicima nosiš pomišljenu, a ne istinitu mudrost, jer mnogoslušalice postavši bez nauke mislit će, da su mnogoznalice, neznalice većinom budući i tupi u razumijevanju, nazovimudraci postavši mjesto mudraca.

Toliko smo pounutрили tehnologiju pisanja da nam njezina prividna samorazumljivost zamagljuje koliko je problematičan, ako ne i traumatičan, mnogima morao biti prijelaz s usmene na pismenu kulturu, kao što ovaj odlomak Platonova *Fedra* vrlo dobro ilustrira.⁴² Sa svakom tehnološkom inovacijom osciliramo između suludih nada i mračnih strahova, između euforičnih snova o napretku i distopijskih proročanstva. Gotovo identični stavovi ponovno se pojavljuju u veoma različitim i dalekim povijesnim razdobljima, svaki put s vlastitim osebujnim primjesama. Svaki put uvjereni smo da živimo u *odlučujućem* i *kritičnom* trenutku u povijesti. Svaki put – na pesimističkoj strani – smatramo da je istina u opasnosti i da su tradicionalni posrednici znanja ugroženi, ili se bojimo da su naš identitet, naši odnosi i naš moral ugroženi. Svaki put iznosimo svoja mišljenja o tom pitanju potpuno uvjereni u *izvornost* i *dubinu* naših uvida. Ipak, u nekom se trenutku novo pretvara u „normalno“ i u retrospektivi se pogrešno pojavljuje kao povijesno neizbježno ako ne i planirano, iako je, u slučaju tehnologije, većina izuma plod sretne slučajnosti.⁴³ U toj fazi naše nade i strahovi spremni su za projiciranje na sljedeću inovaciju.

Što se tiče naših *društvenih* briga, Nancy K. Baym primijetila je da bi bile prisutne čak i da oko nas ne postoji tehnologija: „riječ je o pitanjima što znači stvarno biti ono što jesi, imati smislene odnose s drugima i biti smješten u svijet drugih koji su vrlo različiti od ljudi koji su nas odgojili“.⁴⁴ Što se tiče naših „intelektualnih“ strepnji, valja istaknuti da budući da nema metapovijesnih modela znanja ili pravila koja reguliraju njegovu distribuciju ili štite službene nositelje, sa svakom revolucijom

⁴² Platon, *Fedar* 275a–b; prema Platon (1997), str. 62. Vidi Havelock (1963); Ong (1982).

⁴³ Nacci (2000), str. 206–207; Taleb (2009), str. 207–208, 248–254.

⁴⁴ Baym (2010), str. 48.

u medijskim tehnologijama putevi i mehanizmi kojima se znanje (ili „istina“) stječu i šire moraju se nanovo definirati, a koncept „autoriteta“ mora biti stubokom izmijenjen.⁴⁵ Razvoj internetske tehnologije donio je ono što je za mnoge preobrazba u *infrastrukturi* znanja. Softver, baze podataka i algoritmi postali su naše sučelje prema svijetu i drugima. Oni posreduju načine na koje komuniciramo, našu interakciju, simulaciju, analizu, donošenje odluka i pohranu, filtriranje, proizvodnju i pristup informacijama. Zahvaljujući „mreži“, znanje je postalo „retikularno“ i „umreženo“.⁴⁶ U tom složenom scenariju pojavili su se neočekivani problemi, opasnosti i sukobi – uz nove, uzbudljive mogućnosti. Malo je vjerojatno da će neodređeni moralistički apeli ili beskompromisne osude pridonijeti njihovu rješavanju. Ideja da to rješenje neće zahtijevati više nego *manje* tehnologije čini mi se naivna baš kao ideja da se to rješenje jednostavno može delegirati tehnološkoj automatizaciji. Neki smatraju da najpovoljniji put leži u suradnji između ljudske i umjetne inteligencije (fenomenu koji se već odvija na različitim razinama).

U svakom slučaju, ako je jedan od izvora naše strepnje (potencijalno) *univerzalan* i *neselektivan* pristup znanju i informacijama, možda ne bismo trebali zaboraviti dvoje: prvo, ono čemu svjedočimo danas – barem u pluralističkim društvima – nije povećanje dostupnosti samo loših ili lažnih sadržaja, već *svih* vrsta sadržaja. Drugo, iza same ideje „demokratizacije“ znanja i razvoja „masovne“ kulture krije se i pregovaranje povezano s postupnim pojavljivanjem onog oblika znanja – moderne znanosti – koji nije utemeljen na tajnosti, već na javnosti i provjerljivosti rezultata i, prije svega, na otvorenom odbacivanju tradicije koja je poistovjećivala širenje znanja s njegovim *profaniranjem* i *uništenjem*.⁴⁷ Sigurno je da je internet daleko od znanstvene ili demokratske zajednice, ali stara ideja da je čovječanstvo podijeljeno na subhumano krdo neukih i mali krug prosvijetljenih – i da stoga ne valja bacati biserje pred svinje – možda nije naš najbolji alat za rješavanje aktualnih zbivanja.

6. Zaključak

Riječima jednoga od njezinih najjastančanijih predstavnika, povijest ideja „može samo ukazati na kontinuitet i diskontinuitet u čovjekovu

⁴⁵ Moriggi & Pireddu (2017).

⁴⁶ Weinberger (2012); Manovich (2013); Pireddu (2017).

⁴⁷ Rossi (1997), str. 17–34.

suočavanju s *longue durée* problemima“. Zadaća povjesničara nije „pokazati ‘pravi način’ upotrebe riječi i pojmova (a kamoli predlagati rješenja), već ponuditi povijesnu pozadinu za prikaz rasprava i pokazati kako su se upotrebljavale riječi, pojmovi i ideje, na kojim se implicitnim pretpostavkama temeljila njihova upotreba, koje su posljedice iz toga proizašle, što je novo danas i što nije sasvim novo (što je uglavnom slučaj)“. ⁴⁸ Suočavanjem s problemima strepnje povezane s tehnologijom, pokušao sam učiniti upravo to.

Literatura

- Anders, Günther (1961). *Die Antiquirtheit des Menschen* (Beck). Izvorno objavljeno 1956.
- Baillet, Adrien (1685). *Jugemens des sçavans sur les principaux ouvrages des auteurs. Tome Premier* (Antoine Dezallier).
- Bauman, Zygmunt & Donskis, Leonidas (2013). *Moral Blindness. The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity* (Polity).
- Baym, Nancy K. (2010). *Personal Connections in the Digital Age* (Polity Press).
- Bell, Vaughan (2010). „Don't touch that dial!“, *Slate*, 15. veljače. Dostupno na http://www.slate.com/articles/health_and_science/science/2010/02/dont_touch_that_dial.html.
- Bernanos, Georges (1995). „La France contre les robots“, u G. Bernanos, *Essais et écrits de combat, tome 1* (Gallimard). Izvorno objavljeno 1947.
- Blair, Ann (2003). „Reading Strategies for Coping with Information Overload, ca.1550–1700“, *Journal of the History of Ideas*, 64, 11–28.
- Boas, George (1969). *The History of Ideas. An Introduction* (Charles Scribner's Sons).
- boyd, danah (2017). „Why America is Self-Segregating“, *Points*, 5. siječnja. Dostupno na <https://points.datasociety.net/why-america-is-self-segregating-d881a39273ab>
- Brantlinger, Patrick (1983). *Bread and Circuses. Theories of Mass Culture as Social Decay* (Cornell Univesity Press).
- Briggs, Asa & Burke, Peter (2011). *Socijalna povijest medija. Od Gutenberga do interneta* (Pelago). Preveo M. Gregorić.
- Briggs, Asa (1991). *Serious Pursuits. Communications and Education* (University of Illinois Press).
- Carr, Nicholas (2011). *Plitko: što Internet čini našem mozgu* (Naklada Jesenski i Turk). Preveo O. Strpić.

⁴⁸ La Vergata (2014), str. 25.

- Carruthers, Mary (2008). *The Book of Memory* (Cambridge University Press).
- Chamorro-Premuzic, Tomas (2014). „How the Web Distorts Reality and Impairs Our Judgement Skills“, *The Guardian*, 13. svibnja. Dostupno na <https://www.theguardian.com/media-network/media-network-blog/2014/may/13/internet-confirmation-bias>
- Crispin Miller, Mark (2008). „Mass Persuasion and Propaganda“, Syllabus, NYU, Dept. of Media, Culture and Communication. Dostupno na https://steinhardt.nyu.edu/scmsAdmin/media/users/rlb18/MCC_UE_1014_SampleSyllabus.pdf
- Dean, Jodi (2009). *Democracy and Other Neoliberal Fantasies. Communicative Capitalism and Left Politics* (Duke University Press).
- Duhamel, Georges (1938). „Radiophonie et culture intellectuelle“, *Le Temps*, 26. listopada.
- Foer, Franklin (2017). *World Without Mind. The Existential Threat of Big Tech* (Penguin).
- Fromm, Erich (1989). *Zdravo društvo* (Naprijed / Nolit). Preveli Z. Golubović i A. Todorović. Izvorno objavljeno 1955.
- Fuchs, Christian (2014). *Social Media. A Critical Introduction* (Sage).
- Galimberti, Umberto (2009). *I miti del nostro tempo* (Feltrinelli).
- Gesner, Conrad (1545). *Bibliotheca universalis* (Christophorum Froschoverum).
- Grafton, Anthony (2006). „The History of Ideas: Precept and Practice, 1950–2000 and Beyond“, *Journal of the History of Ideas*, 67, 1–32.
- Han, Byung-Chul (2013). *In the Swarm. Digital Prospects* (MIT Press). Preveo E. Butler.
- Harari, Yuval N. (2017). *Homo Deus: kratka povijest sutrašnjice* (Fokus komunikacije). Preveo M. Perišić.
- Havelock, Eric A. (1963), *Preface to Plato* (Harvard University Press).
- Herman, Edward S. & Chomsky, Noam (2002). *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, 2. izdanje (Pantheon).
- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor W. (1989). *Dijalektika prosvjetiteljstva: filozofijski fragmenti* (Veselin Masleša). Prevela N. Čačinović-Puhovski. Izvorno objavljeno 1947.
- Huizinga, Johann (1938). *La crisi della civiltà* (Einaudi). Izvorno objavljeno 1935.
- Jackson, Maggie (2008). *Distraction. The Erosion of Attention and the Coming Dark Age* (Prometheus Books).
- Jaspers, Karl (1998). *Duhovna situacija vremena* (Matica hrvatska). Prevela V. Čičin-Šain. Izvorno objavljeno 1931.

- Jefferson, Thomas (1905). *Works. Vol X* (Putnam's Sons).
- Jervis, Giovanni (2005). *Contro il relativismo* (Laterza).
- Keen, Andrew (2015). *The Internet is not the Answer* (Atlantic Monthly Press).
- Kellow, Christine L. & Steeves, Leslie H. (1998), „The Role of Radio in the Rwandan Genocide“, *Journal of Communication*, 48, 107–128.
- Kraus, Karl (1989). *Literatur oder Man wird doch da sehn*, u Ch. Wagenknecht (ur.), *Dramen* (Suhrkamp), str. 7–83. Izvorno objavljeno 1921.
- La Vergata, Antonello (2012). „Organic vs. Mechanic. Notes on the History of an Antithesis“, *Etica & Politica/Ethics & Politics*, 14, 86–124.
- La Vergata, Antonello (2014). „Introduction“, u A. La Vergata, G. Artigas-Menant & J. J. Boersema (ur.), „Nature, Environment and Quality of Life“, *International Archive of the History of Science*, 64, 25.
- Lanier, Jaron (2006). „Beware the Online Collective“, *Edge*, 27. prosinca. Dostupno na <https://www.edge.org/conversation/beware-the-online-collective>
- Lanier, Jaron (2018). *Interview on How Social Media Ruins Your Life*, Channel 4, 15. lipnja. Dostupno na <https://www.channel4.com/news/jaron-lanier-interview-on-how-social-media-ruins-your-life>
- Lovejoy, Arthur O. (1948). *Essays in the History of Ideas* (The Johns Hopkins Press).
- Lowry, Martin (1979). *The World of Aldus Manutius. Business and Scholarship in Renaissance Venice* (Cornell University Press).
- Maffei, Lamberto (2014). *Elogio della lentezza* (Il Mulino).
- Maldonado, Tomás (1997). *Critica della ragione informatica* (Feltrinelli).
- Manovich, Lev (2013). *Software Takes Command* (Bloomsbury).
- Marcuse, Herbert (1989). *Čovjek jedne dimenzije* (Veselin Masleša). Prevela B. Brujić. Izvorno objavljeno 1964.
- Marvin, Carolyn (1988). *When Old Technologies Were New. Thinking About Communications in Late Nineteenth Century* (Oxford University Press).
- Moriggi, Stefano & Pireddu, Mario (2017). „Vivere e non sapere. Fenomenologia della *post-truth* tra educazione e comunicazione“, *The Future of Science and Ethics*, 2, 95–105.
- Morozov, Evgeny (2012). *The Net Delusion. The Dark Side of Internet Freedom* (Public Affairs).
- Mumford, Lewis (1934). *Technics and Civilization* (Routledge & Kegan Paul).
- Nacci, Michela (1982). *Tecnica e cultura della crisi (1914–1939)* (Loescher).
- Nacci, Michela (1998). „La radio“, u M. Nacci (ur.), *Oggetti d'uso quotidiano. Rivoluzioni tecnologiche nella vita d'oggi* (Marsilio), str. 128–151.

- Nacci, Michela (2000). *Pensare la tecnica, Un secolo di incomprendimenti* (Laterza).
- Nichols, Tom (2017). *The Death of Expertise* (Oxford University Press).
- Ong, Walter J. (1977). *Interfaces of the Word. Studies in the Evolution of Consciousness and Culture* (Cornell University Press).
- Ong, Walter J. (1982). *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word* (Methuen).
- Ortega y Gasset, José (2003). *Pobuna masa* (Golden marketing). Prevela D. Gerić Koren. Izvorno objavljeno 1930.
- Papa Franjo (2015). „Encyclical Letter *Laudato si'* of the Holy Father Francis on Care for Our Common Home“. Dostupno na http://w2.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html
- Pariser, Eli (2011). *The Filter Bubble. What the Internet is Hiding from You* (The Penguin Press).
- Petley, Julian (2011). „Jurgen Habermas: The Modern Media and the Public Sphere“, u D. Berry (ur.), *Revisiting the Frankfurt School. Essays on Culture, Media and Theory* (Ashgate), str. 139–159.
- Pew Research Center (2016). „The Political Environment on Social Media“, listopad. Dostupno na http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/14/2016/10/24160747/PI_2016.10.25_Politics-and-Social-Media_FINAL.pdf
- Pierno, Franco (ur.) (2011). *Stampa meretrix. Scritti quattrocenteschi contro la stampa* (Marsilio).
- Pinker, Steven (2010). „Mind over Mass Media“, *The New York Times*, 10. lipnja. Dostupno na <https://www.nytimes.com/2010/06/11/opinion/11Pinker.html>
- Pireddu, Mario (2017). *Algoritmi. Il software culturale che regge le nostre vite* (Luca Sossella).
- Platon (1997). *Fedar* (Naklada Jurčić). Pretisak prijevoda F. Petračića (1894).
- Quattrociocchi, Walter & Vicini, Antonella (2016). *Misinformation. Guida alla società dell'informazione e della credulità* (Franco Angeli).
- Quattrociocchi, Walter & Vicini, Antonella (2018). *Liberi di crederci. Informazione, internet e post-verità* (Codice).
- Rossi, Paolo (1997). *La nascita della scienza moderna in Europa* (Laterza).
- Rossi, Paolo (1999). „Le credenze, la scienza, le idee“, u P. Rossi, *Un altro presente. Saggi sulla storia della filosofia* (Il Mulino), str. 35–55.
- Rossi, Paolo (2008). „Oralità, scrittura, immaginazione“, u S. Teroni, *L'ascolto del testo. Vol. 2* (Nicomp), str. 20–40.

- Siegel, Lee (2008). *Against the Machine. Being Human in the Age of the Electronic Mob* (Spiegel & Grau).
- Simone, Raffaele (2012). *Presi nella rete. La mente ai tempi del web* (Garzanti).
- Steiner, George (2011). „L'immagine ha distrutto la cultura occidentale“, *La Repubblica*, 25. srpnja.
- Stevens, Alan Peirce (2015). „Internet Use May Harm Teen Health“, *Science News for Students*, 22. listopada. Dostupno na <https://www.sciencenews-forstudents.org/article/internet-use-may-harm-teen-health>
- Sunstein, Cass R. (2002). „The Law of Group Polarization“, *Journal of Political Philosophy*, 10, 175–195.
- Taleb, Nassim Nicholas (2009). *Crni labud: utjecaj krajnje nevjerojatnog* (Naklada Jesenski i Turk). Prevela A. Mirković.
- Tarde, Gabriel (1901). *L'opinion et la foule* (Alcan).
- Taylor, Jim (2013). „Is Technology Creating a Family Divide?“, *Psychology Today*, 13. ožujka. Dostupno na <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-power-prime/201303/is-technology-creating-family-divide>
- Wajcman, Gérard (2010). *L'oeil absolu* (Denoël).
- Wayne, Mike (2011). „Hans Magnus Enzensberger and the Politics of New Media Technology“ u D. Berry (ur.), *Revisiting the Frankfurt School*, str. 117–137.
- Weinberger, David (2012). *Too Big to Know. Rethinking Knowledge. Now That the Facts Aren't the Facts, Experts Are Everywhere, and the Smartest Person in the Room Is the Room* (Basic Books).
- World Economic Forum (2013). *Global Risk Report*, Section 2: „Digital Wildfires in a Hyperconnected World“. Dostupno na <http://reports.weforum.org/global-risks-2013/risk-case-1/digital-wildfires-in-a-hyperconnected-world>